

دیدگاه فقهای شیعه در مورد شبیه‌سازی انسانی

علی رحمانی فرد سبزواری - فاطمه نظری

چکیده:

وقتی موضوع جدید و به اصطلاح مسئله مستحدثه پیش می‌آید، فقهای آن دوره موظفند که پس از بررسی جوانب مختلف آن، حکم شرعی لازم را از میان منابع و متون قرآنی، روایی و فقهی استخراج نموده و به مکلفان ارائه نمایند. یکی از این مسائل، شبیه‌سازی انسانی است. شبیه‌سازی در لغت به معنای تولید نسخه‌ای مطابق با اصل است و در اصطلاح رایج پزشکی، به معنای تولید نسخه‌ای مطابق اصل از انسان، بدون نیاز به تلقیح سلول‌های جنسی مذکر یا مونث است. در قبال این مسئله دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد که برخی موافق این عمل و برخی مخالف آن هستند. موافقان به دو دلیل اساسی استدلال می‌کنند: ۱. دلیل شرعی بر منع این کار وجود ندارد؛ ۲. این پدیده، آثار مثبت بزرگی برای بشریت دارد؛ مانند شناخت امراض سرطانی، علل سقط جنین، عوامل مصونیت از انواع بیماری‌ها، امکان باروری زوج‌های عقیم و کمک به نسل آینده جهت بهتر شدن حیاتشان. مخالفان نیز به دلایلی متمسک می‌شوند؛ مانند این‌که این کار مستلزم اختلاط نسب، مداخله در کار خداوند و تغییر و تبدل در خلقت الهی است. به علاوه، مشکلات ارث و مانند آن به وجود خواهد آمد.

کلیدواژه‌ها: شبیه‌سازی، سلول‌های بنیادی، حرمت، اباحه، انسان.

مقدمه

با اینکه تکنولوژی شبیه‌سازی سابقه‌ای بس طولانی دارد، اما ادبیات این پدیده دو یا سه دهه بیشتر سابقه ندارد. از میان آثار منتشر شده می‌توان به این موارد اشاره کرد: کتاب الاستنساخ بین التقنیة و التشریح، نوشته علی موسوی سبزواری که کوششی برای توضیح فرایند شبیه‌سازی و تبیین دیدگاه شیعه در برابر آن است. مقاله «الاستتآم و الاستنساخ» که حسن الجواهری نویسنده آن، در پی تبیین نظر شیعه در مورد این مسئله است. تقریرات درس خارج فقه آیت‌الله محمد سند درباره شبیه‌سازی در کتاب فقه الطب و التضخم النقدي تحت عنوان «الاستنساخ و عملیات الهندسة الوراثية» آمده است که در آن به گونه‌ای اجتهادی به این

مسئله پرداخته شده است. در عصر جدید و تکنولوژی، علم بشر در زمینه‌های مختلف و با سرعت چشمگیری در حال پیشرفت است. در این حرکت رو به جلو و برق‌آسا، علوم مربوط به پزشکی، از جمله ژنتیک که مهندسی ژنتیک نام گرفته، جایگاه ویژه‌ای یافته است.

مهندسی ژنتیک به مجموعه روش‌هایی گفته می‌شود که به منظور جداسازی، خالص‌سازی، وارد کردن ژن خاص در یک میزبان به کار می‌رود و نهایتاً منجر به بروز یک صفت خاص و یا تولید محصول مورد نظر در جاندار میزبان می‌شود (<http://fa.wikipedia.org>) به عبارت ساده‌تر، مهندسی ژنتیک، دانش دست‌کاری ژن‌ها و تغییر ساختار ژنتیکی موجود زنده به قصد ایجاد یا حذف ویژگی‌های خاص است (اسلامی، ۱۳۸۶: ۶۳۲).

مهندسی ژنتیک را می‌توان مهم‌ترین یافته بشر در سه دهه اخیر نامید که تأثیر عمیقی در شاخه‌های گوناگون علوم متنوع مانند پتروشیمی، داروسازی، کشاورزی، تغذیه و محیط زیست داشته است (نوری دلویی، ۱۳۸۸: ۲۰۶).

یکی از موضوعات بسیار مهم روز در زمینه مهندسی ژنتیک و بیوتکنولوژی مولکولی - که ارتباط تنگاتنگی با علوم پزشکی داشته و احتمالاً در آینده منشأ تحولات بزرگی در این زمینه خواهد بود - بحث کلون‌سازی (هماندسازی یا شبیه‌سازی) یا تکثیر غیرجنسی سلول‌ها است که طی آن با همانندسازی از روی سلول بالغ یک موجود زنده، نسخه‌ای مشابه موجود اولیه ساخته می‌شود. به عبارت دیگر شبیه‌سازی دانش تکثیر جاندار از غیر مسیر طبیعی می‌باشد. برای تقریب به ذهن می‌توان گفت: شبیه‌سازی شباهت بسیاری با قلمه زدن دارد. در هر دو روش، عمل تولید مثل، بدون تلقیح انجام می‌گیرد. در قلمه زدن، شاخه یا ریشه‌ای را از درخت جدا کرده و در جای دیگر می‌کارند و بعد از مدتی این شاخه یا ریشه، رشد کرده و مواد غذایی خود را از خاک می‌گیرد و محصولی مشابه درخت اولیه به وجود می‌آورد. در عمل شبیه‌سازی نیز بدون عمل لقاح، تولید مثل شکل می‌گیرد و بعد از فرایند شبیه‌سازی، قُل‌هایی کاملاً شبیه به هم و یا مشابه سلول اصلی حاصل می‌شود.

با توجه به اهمیت بحث شبیه‌سازی از جهت احتمال فراگیری وقوع آن در آینده و نیز حساس بودن آن، لازم است به زوایا و ابعاد مختلف آن پرداخته شود و حکم آن از لحاظ شرعی و مبانی اسلامی با رویکرد علمی مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

مفاهیم

شبیه‌سازی: این واژه از دو کلمه شبیه و سازی ترکیب شده است. شبیه در لغت به معنای همانند، مثل و نظیر است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۲۹/۲۳۵).

شبیه بر وزن فعلیل صفت مشبیه و از ریشه شبه گرفته شده است که بر مثل هم بودن و هم‌شکل بودن دو چیز از جهت رنگ و صفت دلالت می‌کند. در این صورت می‌گویند این شیء، شبیه و مانند آن چیز است (ابن فارس، ۱۴۰۴: ۳/۲۴۳). وقتی چیزی را به چیز دیگر تشبیه می‌کنیم، به این معناست که دومی را به دلیل صفت مشترک ذاتی که با اولی دارد جانشین آن می‌کنیم؛ مثل اینکه بگوییم: این درهم مثل آن درهم است. یا وجه جایگزینی به سبب وجود یک صفت معنوی مشترک است که جامع آن دو می‌باشد؛ مثلاً زید مانند شیر است؛ یعنی در شجاعت و نترس بودن نظیر شیر است (فیومی، ۱۴۲۴: ۱-۲/۳۰۳).

از این تعاریف به دست می‌آید که دو چیز وقتی شبیه و مثل هم هستند که دارای اوصاف ذاتی و معنوی مشترکی باشند. اما اگر دو چیز از جهت أعراض، وجه مشترک داشته باشند؛ مثلاً اندازه دو چیز مثل هم باشد یا دو شیء هم‌رنگ باشند، مفهوم شبیه در مورد آنها صدق نمی‌کند.

شبیه‌سازی در مفهوم عام و کلی‌اش به کشیدن تصویری از روی کسی یا چیزی اطلاق می‌شود که با اصل، مطابقت کامل داشته باشد (معین، ۱۳۶۰: ۲/۲۰۲۲). در مفهوم خاصش، فراهم کردن شرایط مصنوعی مشابه شرایط واقعی انجام شدن فرایندی به منظور صورت پذیرفتن و تکرار شدن آن فرایند است (انوری، ۱۳۸۱: ۵/۴۴۴۸).

معادل عربی شبیه‌سازی، استنساخ است که معنای دقیق آن پی‌جویی نسخه دوم چیزی است که قبلاً وجود داشته است. این پدیده جدید، صورت دیگری از آن با ویژگی‌های یکسان است که در زبان انگلیسی از آن به «کلونینگ» یاد می‌شود. این لفظ برگرفته از «کلون» کلمه یونانی است به معنای کاشتن قلمه نهال درخت است تا رشد و نمو نماید و به درختی کامل تبدیل گردد (مؤمن، ۱۳۸۴: ۴۶/۴۳) زیست‌شناسان در تعریف کلون می‌گویند: گیاهان، جانوران و یا میکروارگانیسم‌هایی که در اثر هم‌آوری غیر جنسی یک گیاه، یک جانور و یا یک میکروارگانیسم به وجود آمده باشند. افراد کلون چنانچه جهشی در آنها به وجود نیاید از نظر ژنتیکی یکسان هستند (وزیری، ۱۳۸۵: ۱/۲۲۶). بنابراین، رشد نهال و نسخه کامل درختی که نهالش را کاشته‌ایم عمل کلونینگ است. به همین دلیل از این عمل به استنساخ و شبیه‌سازی

تعبیر می‌شود و معنایش پدید آوردن مشابه و مشابهات است؛ چرا که حاصل جدید، دقیقاً شبیه همان اصلی است که قبلاً وجود داشته است (همان).

مفهوم شبیه‌سازی در زیست‌شناسی عبارت است از: فرایند تولید غیر جنسی گروهی از سلول‌ها، مولکول‌ها یا موجودات زنده که همگی از نظر ژنتیکی مشابه نیای مشترک باشند (محمدی، ۱۳۸۹: ۶۷).

منظور از شبیه‌سازی انسانی، تولید نسخه‌ای مطابق اصل از انسان و بدون نیاز به تلقیح سلول‌های جنسی مذکر و یا مونث است (تسخیری، ۱۳۸۶: ۵۲ / ۵۹).

با این وصف، تفاوت شبیه‌سازی انسانی با تلقیح مصنوعی معلوم می‌شود؛ چرا که تلقیح مصنوعی با سلول‌های جنسی مذکر و مؤنث صورت می‌گیرد، در حالی که در عمل شبیه‌سازی انسانی از سلول‌های جنسی، بی‌نیاز هستیم و شبیه‌سازی با سلول‌های غیر جنسی انجام می‌پذیرد.

سلول‌های بنیادی: توده پروتوپلاسمی که به وسیله غشای سیتوپلاسمی احاطه شده است، یاخته یا سلول نام دارد (وزیری، ۱۳۸۵: ۱ / ۱۶۵) که اساس موجودیت یک موجود زنده را تشکیل می‌دهد و حاوی اعضا و ضمایم متعددی می‌باشد؛ مانند دیواره، غشای سیتوپلاسمی، سیتوپلاسم، واکوئل و هسته (کاظمی اربط، ۱۳۸۳: ۷).

بنیاد به معنای بیخ، پایه، اصل و ریشه است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۰ / ۳۳۸). در فرهنگ لغت آمده است که بنیادی، صفت نسبی و به معنای اصلی است (معین، ۱۳۶۰: ۱ / ۵۹۵).

سلول بنیادی، مادر تمام سلول‌هاست و توانای تبدیل به تمام سلول‌های بدن را دارد. سلول‌های بنیادی دو خصوصیت مهم دارند، که آنها را از دیگر انواع سلول‌ها متمایز می‌سازد:

الف) سلول‌های تخصص نیافته هستند و در زمان‌های طولانی از طریق تقسیم سلولی خود را نوسازی می‌کنند.

ب) تحت شرایط فیزیولوژیکی یا آزمایشی، می‌توان آنها را تحریک کرد تا به سلول‌هایی با عملکردهای ویژه - مثل سلول‌های تپنده ماهیچه قلب یا سلول انسولین‌ساز لوزالمعده - تبدیل شوند (سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۶: ۲۸).

این سلول‌ها دارای توانایی خودنوسازی و تمایز ۲ به انواع سلول‌ها از جمله سلول‌های خونی، قلبی، عصبی و غضروفی هستند. همچنین در بازسازی و ترمیم بافت‌های مختلف بدن در پی آسیب و جراحت موثر بوده و می‌توانند به درون بافت‌های آسیب دیده‌ای که بخش عمده

سلول‌های آنها از بین رفته است، پیوند زده شوند و جایگزین سلول‌های آسیب دیده شده و به ترمیم و رفع نقص در آن بافت پردازند.

سلول‌های بنیادی را بر اساس خصوصیات و ویژگی‌ها به سه دسته تقسیم می‌کنند: سلول‌های بنیادی جنینی؛ سلول‌های بنیادی بالغ؛ سلول‌های بنیادی خون بند ناف.

سلول‌های بنیادی جنینی: از توده سلولی داخلی جنین ۱۶-۱۴ روزه گرفته می‌شود و قادر است تمام سلول‌ها و بافت‌های یک فرد کامل را بسازد.

سلول‌های بنیادی بالغ: به سلول‌های گفته می‌شود که پس از تولد از بافت‌های مختلف فرد بالغ جدا می‌شوند. سلول‌های بنیادی خون‌ساز مستقر در مغز استخوان، مغز، کبد و سایر بافت‌ها از همین دسته می‌باشند که قدرت تمایز به برخی از بافت‌ها را دارند.

سلول‌های بنیادی خون بند ناف: از بند ناف استخراج شده و همانند سلول‌های بنیادی خون‌ساز مغز استخوان می‌باشند.

اباحه: یعنی به فاعل کار اجازه داده شود که فعل را هر طور که می‌خواهد انجام دهد (جرجانی، بی‌تا: ۳). در شرع نیز به حکمی گفته می‌شود که خالی از طلب بوده و حالت تخییر بین فعل و ترک آن است و فعلی که مطلوب نباشد و مکلف در انجام و ترک آن مخیر باشد، مباح و جایز نامیده می‌شود (التهانوی، بی‌تا: ۱/ ۱۱۳).

حرمت: یعنی بازداشتن الزامی از انجام عمل؛ مثل حرمت ربا در آیه شریفه «یا ایها الذین آمنوا لاتأکلوا الربا اضعافا مضاعفة (آل عمران: ۱۳۰)؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، ربا مخورید که دائم سود بر سرمایه افزایش تا چند برابر» (صدر، ۱۴۱۹: ۱/ ۱۶۴).

انسان: انسان ترکیبی از مجموعه اعضای ظاهری بدن و مجموعه حالات نفسانی مانند انفعال، احساس، ادراک، تعقل و اراده است. پس انسان، ترکیبی از جسم و روح است (صلیبا، ۱۴۲۷: ۱۷۱). طبق قول خداوند، انسان موجودی دارای اختیار، آزادی، رسالت و مسئولیت است: «إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا، إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا» (دهر: ۲ و ۳)؛ بنابراین انسان یک موجود مجبور در مقابل دستگاه و خالق خلقت نیست. بلکه موجودی آزاد و دارای مسئولیت است و بزرگ‌ترین تعبیر به کار رفته در مورد انسان یعنی «خَلِيفَةُ اللَّهِ»، مبین و دال بر همین مطلب است (مطهری، ۱۳۷۲: ۲۳/ ۲۷۶).

احکام فقهی شبیه‌سازی انسانی

با بررسی نظرات علما و فقهای شیعه، به وضوح به اختلاف نظر آنها در این مسئله پی می‌بریم. برخی حکم به جواز و عده‌ای حکم حرمت داده‌اند. برای بررسی حکم شبیه‌سازی بهتر است که از سه زاویه به بررسی این مسئله پرداخته شود: حکم فی‌نفسه شبیه‌سازی از نظر شریعت اسلامی؛ حکم عملیات شبیه‌سازی انسانی؛ حکم شبیه‌سازی از جهت نتایج و پیامدهای آن.

۱. حکم فی‌نفسه و اولی شبیه‌سازی

با سیری در اندیشه و نظرات فقها درمی‌یابیم که برای انجام شبیه‌سازی انسان بدون در نظر گرفتن نتایج و آثار حاصله و بدون توجه به عملیات شبیه‌سازی، دو نظر وجود دارد: مباح است؛ حرام است. اینک به بررسی این دو نظریه می‌پردازیم.

الف) اباحه شبیه‌سازی

برخی از فقها و اندیشمندان شیعه معتقدند که براساس «اصالۃ الاباحۃ»، هرگونه تصرف انسان مباح است، مگر اینکه حرمت و منع آن ثابت شود. پس نمی‌توان هیچ چیزی را بدون دلیل حرام شمرد؛ همان‌طور که تجویز چیزی که دلیلی بر حرمتش اقامه شده ممکن نیست (تسخیری، ۱۳۸۶: ۵۲/۶۰).

اصل اباحه مترادف با اصل حلیت است و هر دو ناظر به حکم اشیا از حیث عناوین اولیه‌شان هستند.

با این بیان تفاوت اصل اباحه با اصل برائت روشن می‌شود، چرا که برائت ناظر به حکم شک در احکام واقعی است که با عناوین اولیه‌اش مترتب بر اشیاست. اباحه از مواردی است که عقل با قطع نظر از اینکه از طرف شارع بیانی در حکم اشیا وارد شده است یا نه، مستقلاً به آن حکم می‌کند (نائینی، ۱۴۱۶: ۳/۳۲۹).

بنابراین عقل صرف نظر از حکم شارع، نسبت به افعال عادی انسان که انتفاع از آنها صحیح بوده و خالی از مفسده است، حکم به اباحه می‌دهد (حلی، ۱۴۰۶: ۸۷).

برای اثبات این اصل، به آیات و روایاتی استدلال شده است، از جمله:

۱. آیه «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً» (بقره: ۲۹). در این آیه کلمه «ما» در عموم ظهور دارد و از عموم انواع انتفاع استفاده می‌شود (تونلی، ۱۴۱۵: ۱۸۵).

۲. روایت «کل شیء لک حلال حتی تعلم انه حرام بعینه؛ ۳ همه چیز بر تو حلال است، مگر به حرمت آن آگاه شوی» (عراقی، ۱۴۱۷: ۱ / ۲۵۰).

بنا بر اصل اباحه، شبیه‌سازی انسان مباح است؛ چرا که از ناحیه شرع مقدس هیچ‌گونه منعی نسبت به این مسئله وارد نشده است.

در ذیل به چند نمونه از فتاوی فقها در خصوص مباح بودن امر شبیه‌سازی انسانی اشاره می‌شود:

۱. آیت‌الله سیستانی در جواب این سؤال که «حکم شبیه‌سازی و موارد شرعی آن چیست؟» می‌فرماید: «اصل این عمل فی حد ذاته حرام نیست» (www.sistani.org).

۲. آیت‌الله مکارم شیرازی: شبیه‌سازی انسان ذاتاً کار حرامی نیست (<http://makarem.ir>).

۳. آیت‌الله موسوی اردبیلی: اگرچه شبیه‌سازی در مورد انسان تاکنون به مرحله عمل نرسیده است، لیکن دلیل قوی و محکمی بر حرمت چنین تحقیقات و آزمایشاتی وجود ندارد (مرکز تحقیقات فقهی قوه قضائیه، ۱۳۸۱: ۲۳۱).

۴. آیت‌الله محمدآصف محسنی: ظاهراً عملیات مذکور (شبیه‌سازی انسانی) به دلیل اصل براءت جایز است (محسنی، بی‌تا: ۱۲۲).

۵. آیت‌الله سید محمدحسین فضل‌الله نیز شبیه‌سازی انسانی را به لحاظ شرعی جایز می‌داند، البته دسته‌ای از لوازم و پیامدهای اخلاقی، فقهی و حقوقی آن را قابل بررسی و مطالعه می‌داند (فضل‌الله، ۱۳۸۴: ۴۶ / ۳۶).

۶. به نظر مرحوم آیت‌الله سید عزالدین زنجانی، شبیه‌سازی انسان فی حد نفسه اشکال ندارد، مگر اینکه یکی از عناوین محرمه بر آن منطبق شود؛ مثل مفسد فی الارض یا جانی بالفطره که در طول تاریخ به وجود آمده‌اند (زنجانی، ۱۳۸۴: ۴۶ / ۳۳).

۷. آیت‌الله خامنه‌ای: عملیات شبیه‌سازی انسان فی نفسه اشکالی ندارد (مؤسسه آموزشی و پژوهشی قضا: ۱ / ۳۰۴).

۸. آیت‌الله سید کاظم حائری: نفس عملیات شبیه‌سازی با عنوان اولی‌اش، اگر با کار حرامی همراه نشود، اشکالی ندارد (حسینی حائری، ۱۳۸۲: ۲/۲۴۵).

۹. آیت‌الله سید محمدسعید حکیم: فی نفسه حرام نیست (طباطبایی، ۱۴۲۰: ۱۹).

۱۰. آیت‌الله محمدابراهیم جنّاتی: به عقیده من نفس این کار مباح و حلال است؛ چون پس از بررسی مبانی شرعی استنباطی، دلیل معتبری بر حرام بودن آن نیافتم تا آن را مورد اشکال قرار دهم. ما بر این بینش و اعتقادیم: همان‌گونه که حرام خدا را نمی‌توان حلال کرد، حلال خدا را هم نمی‌توان حرام کرد. و این بدان جهت است که حکم به حرمت بدون دلیل شرعی تشریح محسوب می‌شود و مشمول این آیه می‌گردد: «وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتِكُمُ الْكُذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَ هَذَا حَرَامٌ لِنَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ لَا يَفْلِحُونَ» (نحل: ۱۱۶). علاوه بر اینکه در فقه اجتهادی، حکم به حلال کردن هر پدیده‌ای از هر نوع و قسمی که باشد، آسان‌تر از حرام دانستن آن است؛ زیرا اولی مطابقت با اصول اولیه دارد (گفت‌وگو با آیت‌الله جنّاتی، ۱۳۸۴: ۱۶/۴۶).

(ب) حرمت شبیه‌سازی

آیت‌الله تبریزی در جواب این سؤال که آیا مشابه‌سازی و تکثیر انسان در آزمایشگاه و از طریق روش‌های پیشرفته علمی (کلوناز)، جایز است؟ می‌فرماید: جایز نیست.

در جای دیگری می‌فرماید: این کار جایز نیست؛ چون تمایز و اختلاف بین ابناء بشر از ضروریات اجتماعات انسانی است که خود، مقتضای حکمت خداوند است. همان‌گونه که در قرآن کریم می‌فرماید: «وَ اٰخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَ اَلْوَانِكُمْ» و «وَ جَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَ قَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا». همه اینها برای نظام‌مند بودن جامعه بشری لازم و ضروری است، و حال آنکه با شبیه‌سازی انسانی این امر مخدوش می‌شود و باعث اختلال در نظم و هرج و مرج جامعه انسانی می‌گردد (خویی، ۱۳۸۳: ۳/۲۹۳ و ۲۹۴).

از جمله کسانی که به حرمت شبیه‌سازی انسانی به عنوان اولی، حکم صادر می‌نماید یکی از علمای لبنان به نام شیخ مهدی شمس‌الدین است. یکی از دلایلی که وی برای اعلام حرمت به آن استناد می‌کند این است که شبیه‌سازی به نوعی دخالت در کار خداوند است (فضل‌الله، ۱۳۸۴، ش ۴۶: ۳۷).

بنابراین کسانی که شبیه‌سازی را بنا بر عنوان اولی، حرام می‌دانند به این دلایل تمسک
جسته‌اند: اختلال نظام؛ تغییر خلقت خداوند؛ دخالت در کار خداوند؛ عدم مالکیت انسان بر
جسد خویش.

۲. بررسی ادله قائلان به حرمت اولی شبیه‌سازی انسانی

الف) اختلال نظام

هر اجتماعی بر اساس نظم و هماهنگی بین تمام اجزای آن پایه‌ریزی شده است. با شبیه‌سازی
انسانی این نظام اجتماعی مخدوش می‌شود و باعث اختلال در نظم و هرج و مرج جامعه انسانی
می‌گردد؛ مثلاً ممکن است کسی زوجه‌اش را با یک زن بیگانه که شبیه‌سازی شده همسرش
است، اشتباه بگیرد. نتیجه این رویدادها ضایع شدن حقوق و از بین رفتن نسبت‌هاست؛ مثلاً
ارث را به اشتباه به بدل و یا نسخه دوم وارث حقیقی می‌دهند. به این ترتیب پایه‌های نظام و
اجتماع که بر مبنای نظم و قانون‌مندی استوار است، از هم فرو می‌پاشد و دیگر هیچ چیز سر
جای خودش نخواهد بود (خویی، ۱۳۸: ۲۹۳ و ۲۹۴).

در جواب این اشکال می‌توان گفت: اولاً: کسانی که با تمسک به مسئله اختلال نظام، حکم به
تحریم شبیه‌سازی نموده‌اند، به عنوان ثانوی که لازمه عملیات شبیه‌سازی است، نظر داشته‌اند و
عملیات شبیه‌سازی به عنوان اولی مدّ نظرشان نبوده است. ضمن آنکه اختلال نظام وقتی اتفاق
می‌افتد که شبیه‌سازی به صورت گسترده و فراگیر انجام شود. لکن اگر این کار به صورت
محدود و موردی صورت گیرد، این محظور لازم نمی‌آید (جواهری، ۱۳۷۶: ۲۳ / ۵۸).

ب) تغییر خلقت خداوند

برخی با تمسک به آیه شریفه «وَلَا مَرْنَهُمْ فَلْيَغَيِّرَنَّ خَلْقَ اللَّهِ؛ و امر کنم تا خلقت خدا را تغییر
دهند (نساء: ۱۱۹) و اینکه لازمه شبیه‌سازی، تغییر در خلقت خداوند است، حکم به عدم جواز
شبیه‌سازی می‌دهند (مؤمن، ۱۳۸۴: ۴۶ / ۵۱ و ۵۲). به نظر می‌رسد این مطلب صحیح نباشد؛
زیرا:

اولاً: منظور از تغییر خلقت خدا که در این آیه و روایات آمده، به امر خدا یا دین خدا تفسیر
شده است؛ یعنی امر خدا به خداپرستی که از فطرت پاک توحیدی انسان نشأت می‌گیرد، نهاده
شده است (زنجانی، ۱۳۸۴: ۴۶ / ۳۳).

علامه طباطبایی در تفسیر این آیه می‌فرماید: مثلاً مردان را که مرد خلق شده‌اند و استعداد زن گرفتن را دارند اخته نموده این استعداد را در آنها بکشند و یا انواع مثله - بریدن اعضا - را باب کنند و یا مردان با یکدیگر لواط و زنان با یکدیگر مساحقه کنند. بعید نیست که مراد از تغییر خلقت خدای تعالی خروج از حکم فطرت و ترک دین حنیف باشد، آن دینی که خدای تعالی درباره‌اش فرمود: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ، ذَلِكَ الدِّينُ الْقَیْمُ» (طباطبایی، ۱۳۶۳: ۵/ ۱۳۷).

ثانیاً: شبیه‌سازی، تغییر در خلقت نیست بلکه استفاده از خلقت و بهره‌گیری از مواهب موجود در خود انسان است و این دلیل بر عظمت خداست که بشر با پیشرفت علوم به رمز و رازهای نهفته در انسان پی می‌برد؛ مثل کشف اتم که یک کشف بسیار بزرگی است. پس هیچ دلیل قرآنی و غیر قرآنی بر منع چنین کاری نداریم و مجازاتی هم ندارد (عزالدین زنجانی، ۱۳۸۴: ۳۳/۴۶).

پس دگرگونی‌ای که خداوند انسان را از آن منع کرده است، هرگونه دخل و تصرف در جسم به وسیله تغییر دادن وضعیتی است که خداوند انسان را بدان گونه آفریده است؛ مانند اخته کردن انسان. اما گرفتن سلولی از مکانی مشخص و بارورسازی ژنتیکی آن و قرار دادن آن در رحم، به معنای دگرگونی آفرینش الهی نیست؛ بلکه استفاده از نظام موجود در آفریده خداست و درست همانند تلقیح و باروری در خارج از رحم و تولید بچه‌های آزمایشگاهی است (فضل‌الله، ۱۳۸۴: ۳۹/۴۶).

ثالثاً: تعبیر «دگرگونی آفرینش خدا» مختص به انسان نیست؛ بلکه همه هستی را دربر می‌گیرد و اگر بخواهیم به اطلاق آن عمل کنیم، لازمه‌اش این است که اعمال تغییر و دگرگونی در تمام موجودات هستی و وضعیت‌های طبیعی جهان را حرام بدانیم؛ در حالی که کسی این تلازم را نپذیرفته (همان: ۳۸).

از این رو، بسیاری از فقها استدلال به آیه یاد شده برای تحریم تراشیدن ریش را باطل شمرده‌اند. پس باید تفسیر «امر» به «دین خدا» یا «اوامر الهی» که در بسیاری از روایات آمده است را بپذیریم (همان: ۳۸).

ج) مداخله در کار خداوند

کسانی که برای بیان علت حرمت شبیه‌سازی، این دلیل را پیش کشیده‌اند، معتقدند که خلقت از امور اختصاصی خداوند است و کارهایی مانند شبیه‌سازی مداخله در کار پروردگار و ورود در

حوزه آفرینش او است و به عبارتی دیگر، شبیه‌سازی شریک قرار دادن برای خداوند در کار آفرینش است. در جواب این اشکال باید گفت: شبیه‌سازی در واقع استفاده از قوانین طبیعی است که خداوند در طبیعت قرار داده است. بنابراین دخالت در خلقت خداوند محسوب نمی‌شود، یا آن‌گونه که بعضی مخالفان پنداشته‌اند، تحدی با خداوند در خلقتش نیست. در غیر این صورت باید باب هر گونه ابداع و اکتشاف علمی در زمینه وراثت و ژنتیک مسدود شود. علاوه بر اینکه اگر انسان توانسته است با پیشرفت علم به چنین موفقیتی دست یابد خود همین موفقیت و پیشرفت، کار خدا است. همه کارهای بشر و تأثیر و تأثراتی که در خارج می‌گذارد همه مخلوق خداست. انسان فقط فاعل بالحرکه است و البته خود این فاعلیت را هم خدا به او عنایت کرده است. بنابراین از این کار به هیچ نحو شرکت در امر خلق لازم نمی‌آید (مؤمن، ۱۳۸۴: ۴۶/۱۲).

علامه فضل‌الله در این زمینه می‌گوید:

به نظر ما این اختراع، دخالت در کار خداوند نیست؛ زیرا کسانی که اقدام به این کار می‌کنند، راز آفرینش الهی را در عمل زاد و ولد به گونه‌ای کشف کرده‌اند که راه به قوانین الهی می‌برد. این تجربه، قانون و سنت جدیدی نیافریده است، بلکه برخی اسرار جسم انسان را کشف کرده و توانسته است آن را نسخه دوم انسان و حیوان بشناسد (فضل‌الله، ۱۳۸۴: ۴۶/۳۶ و ۳۷).

د) عدم مالکیت انسان بر جسد خویش

این استدلال برای حرمت شبیه‌سازی انسانی که مرحوم شمس‌الدین از علمای لبنان آن را مطرح کرد (همان) در واقع به این مطلب برمی‌گردد که جسم انسان ودیعه الهی است و انسان اجازه هر گونه دخل و تصرف در جسم خود را ندارد و خودکشی هم از این باب حرام گردیده است؛ چون در چیزی که حق تصرف ندارد، وارد شده است. اما در جواب باید گفت: حرمت خودکشی به این دلیل بالا نیست، بلکه به دلیل تصرف خاص و معینی در جسد است. بنابراین نمی‌توان برای تحریم حکم شبیه‌سازی، به علت حرمت قتل نفس توسل جست؛ چون از آن دلیل، نمی‌توان حرمت مطلق تصرف در تن را استنتاج کرد (اسلامی، ۱۳۸۶: ۵۰۶ و ۵۰۷). از طرفی مستشکل می‌گوید: ما انسان‌ها مالک بدن خود و بدن دیگران نیستیم، مگر اینکه دلیلی داشته باشیم و عمل شبیه‌سازی هم از جهت صلاح و فساد، بنا بر عناوین ثانویه هیچ دلیلی ندارد. در رد این استدلال نیز باید گفت: اصل اولی، مباح بودن این کار به اقتضای حکم عقل به قبح عقاب بلابیان و حکم شارع به برائت شرعی است. به همین دلیل فقها برای تحریم این عمل در صدد آن هستند که با توسل به آیه «وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ» (بقره: ۱۹۵) و عنایت به

اینکه زیان‌رسانی به دیگران به گونه‌ای که به هلاکت و یا شبه هلاکت آنها بینجامد حرام است، حکم به حرمت صادر نمایند. در واقع اینها برای حکم به حرمت شرعی این عمل، به ارتکاز شرعی ۴ استناد و استدلال می‌کنند (فضل‌الله، ۱۳۸۴: ۴۶ / ۳۸).

۳. حکم عملیات شبیه‌سازی

در عملیات شبیه‌سازی باید از امور حرام پرهیز کرد؛ مانند تماس با بدن نامحرم هنگام برداشتن سلول از مرد یا زن و یا نگاه حرام به بدن مرد یا زن که دیدن آن جایز نیست. البته عدم رعایت این موارد موجب حرمت خود شبیه‌سازی نمی‌شود بلکه فقط خود این امور (تماس و نگاه غیر مجاز)، حرام است (حسینی حائری، ۱۳۸۷: ۵۵ / ۳۵).

آیت‌الله سید محمد سعید حکیم می‌گوید: اگر این کار با حرامی همراه گردد - مانند آنکه با نگاه حرام و یا لمس حرام مقارن شود - در آن صورت عملیات شبیه‌سازی حرام است (طباطبایی حکیم، ۱۴۲۰: ۱۹).

آیت‌الله خامنه‌ای می‌فرماید: اجتناب از مقدمات حرام در امر شبیه‌سازی انسانی واجب است (مؤسسه آموزشی و پژوهشی قضا، ۱۳۹۰: ۱ / ۳۰۴).

آیت‌الله مکارم شیرازی می‌فرماید: اگر شبیه‌سازی مستلزم نظر و لمس حرام به هنگام کشت سلول مشابه در رحم انسان گردد، از این نظر اشکال دارد (علیان‌نژادی دامغانی، ۱۳۸۶: ۵۵). پس برای انجام عملیات شبیه‌سازی، پرهیز از محرمت واجب است.

بنابراین، طبق نظر همه علما و فقها، امر شبیه‌سازی از نظر عملیاتی نباید با کار حرام همراه باشد و باید از نگاه و لمس حرام و هر چیزی که منجر به انجام حرام شود پرهیز نمود، مگر این که ضرورتی برای این کار باشد (مؤمن، ۱۳۸۴: ۴۶ / ۵۱).

۴. حکم نتایج و پیامدهای شبیه‌سازی

کسانی که شبیه‌سازی را فی‌ذاته و به عنوان اولی‌جایز می‌دانند، در مورد این امر با نظر، پیامدها و نتایج حاصل از آن نظرات مختلفی دارند:

الف) جواز مطلق شبیه‌سازی انسانی

آیا شرعاً جایز است که تخمک زن با سلول‌هایی که از خود زن اخذ شده، بارور شود (با علم به اینکه جنین به وجود آمده، کپی اصل مادر خودش خواهد بود) و آیا داخل شدن در این بحث اشکال دارد؟ آیت‌الله حکیم در جواب این سؤال می‌فرماید: این عمل (شبیه‌سازی انسان) جایز

است و دخول در این بحث و مباحثی که جزء اسرار آفرینش و کاشف از قدرت خداوند تعالی و عجایب خلقت است، جایز است (طباطبایی حکیم، ۱۴۲۰: ۳۲ و ۳۳).

مرحوم آیت‌الله معرفت در این زمینه می‌فرماید: شیعه از ابتدا تابع نص بوده است و اگر نص، چیزی را تحلیل یا تحریم کرد، مطابق همان حکم می‌کند. اصل جواز هم با استناد به آیه مبارکه «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا» (بقره: ۲۹)؛ همه موجودات زمین را برای شما خلق کرد» و «وَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ» (جاثیه: ۱۳)؛ و آنچه در آسمانها و زمین است تمام را مسخر شما گردانید و این‌ها همه از سوی اوست» به عنوان اصل اولی پذیرفته شده است. انسان اساساً برای این آفریده شده که از تمام فرایندهای طبیعت و پی بردن به اسرار طبیعت متمتع و بهره‌مند شود. این امور از نظر شیعه، طبیعی و مطابق با فطرت و علت آفرینش انسان است. همان‌گونه که در عامه، اجماع بر عدم جواز وجود دارد، در شیعه نیز اجماع بر جواز وجود دارد (معرفت، ۱۳۸۴: ۴۶/۲۵).

به عقیده ایشان، در بین فقهای شیعه بر جواز شبیه‌سازی، اجماع وجود دارد و کسانی هم که حیثاً به مخالفت برخاسته‌اند، به لوازم و پیامدهای آن نظر داشته‌اند و گرنه انجام فی‌ذاته شبیه‌سازی را حرام نمی‌دانند (همان).

۱. ادله قائلان جواز مطلق شبیه‌سازی

اثبات جواز این عمل از نظر قائلان آن ممکن است بر هر یک از این نکات مبتنی باشد:

الف) هیچ دلیل خاص یا عامی بر ضد شبیه‌سازی انسانی وجود ندارد (جناتی، ۱۳۸۴: ۴۶/۱۶).

ب) شبیه‌سازی مانند دیگر احکام از نظر حکم شرعی به عنوان اولی، مشمول اصله الاباحه است؛ چون آیه، روایت، دلیل عقلی و اجماعی بر حرمت نداریم (علیان‌نژادی، ۱۳۸۰: ۴/۲۵).

ج) تنها مواردی مفسده‌انگیز جایز نیست و باید حکم را به همان مورد معطوف داشت و سرایت دانش به کل پدیده و تعمیمش به همه موارد، عقلایی نیست (تسخیری، ۱۳۸۶: ۵۲).

د) شبیه‌سازی، استفاده از خلقت و بهره‌گیری از امکانات موجود در خود انسان است و این دلیل بر عظمت خداست که بشر با پیشرفت علوم به رمز و رازهای نهفته در انسان پی می‌برد (زنجانی، ۱۳۸۴: ۴۶/۳۲ و ۳۳).

علاوه بر اینها شبیه‌سازی می‌تواند آثار مثبت بزرگی را در پی داشته باشد و افق‌های علمی جدیدی پیش روی انسان بگشاید، از جمله: شناخت عوامل و ریشه بسیاری از بیماری‌ها و در

نهایت کمک به درمان آنها؛ مانند سقط جنین و امراض سرطانی؛ امکان باروری زوج‌های عقیم؛ کمک به سلامت نسل آینده و بهینه‌سازی حیات آنان؛ مشارکت در استفاده از صفات ممتاز افراد و افزایش آنها (تسخیری، ۱۳۸۶: ۵۲/۶۵).

۲. جواز محدود

برخی از فقها و عالمان شیعه حکم به جواز شبیه‌سازی انسانی داده‌اند، لکن آن را محدود به موارد خاص دانسته و متذکر شده‌اند که در صورت گستردگی انجام این عملیات، مشکلات عدیده‌ای پیش خواهد آمد، لذا انجام این کار در سطح گسترده و دامنه‌دار حرام است. آیت‌الله سید کاظم حائری در جواب سؤالی از شبیه‌سازی انسانی، پس از حکم به جواز اولی آن، با استناد به آیه شریفه «وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلافُ اللَّسِنَاتِ وَاللَّوَانِ كَمَا فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِلْعَالَمِينَ (روم: ۲۲)؛ و یکی از آیات قدرت او خلقت آسمان‌ها و زمین است و یکی دیگر اختلاف زبان‌ها و رنگ‌های شما آدمیان، که در این امور نیز ادله‌ای (از صنع و حکمت حق) برای دانشمندان عالم آشکار است». انجام گسترده آن را حرام می‌داند. ایشان می‌گوید: از این آیه می‌فهمیم که خداوند حکیم بر مبنای حکمتش، انسان‌ها را با زبان‌ها و رنگ‌های مختلفی آفریده است تا نظام اجتماعی حفظ شود و از آنجایی که شبیه‌سازی انسانی در صورتی که به صورت گسترده و وسیع انجام شود، به طور حتم منجر به اختلال نظام اجتماعی می‌شود، انجام آن به صورت گسترده حرام است؛ چرا که در این حالت فروشنده از خریدار، مدعی از مدعی علیه و شاهدان تشخیص داده نمی‌شوند، چه بسا که ظالم نیز از مظلوم قابل تمیز نباشد (حسینی حائری، ۱۳۸۲: ۲/۲۴۶).

به عبارت دیگر، هر وقت حقوق انسانی در آن تهدید و مورد تعرض قرار گیرد و یا اینکه به مصالح فرد و اجتماع ضرری وارد شود، شبیه‌سازی به نحو گسترده حرام است. اما اگر به صورت فردی و نادر باشد و به مفسدتی منتهی نشود، حرام نیست و توجیهی برای منع این صورت وجود ندارد (حسینی حائری، ۱۳۸۲: ۲/۲۴۸).

آیت‌الله جناتی می‌گوید:

درباره شبیه‌سازی انسانی و هر پدیده نو، اشکال شرعی وجود ندارد، مگر آن که بر منع آن دلیل معتبر شرعی باشد و ظاهراً دلیل قانع کننده‌ای بر حرام بودن آن وجود ندارد، پس اصل این کار مباح و حلال است، ولی نمی‌توان نادیده گرفت که به کارگیری آن در دامنه وسیع و گسترده، ممکن است پیامدهای نامشروعی برای جامعه داشته باشد که باید در به دست آوردن حدود آن سعی شود تا به اشکال برخورد نشود (جناتی، ۱۳۸۴: ۴۶/۱۶).

۳. حرمت ثانوی شبیه‌سازی انسانی

مرحوم آیت‌الله سید عزالدین زنجانی، به عنوان اولی، شبیه‌سازی انسانی را بی‌اشکال می‌داند، اما به عنوان ثانوی اگر یکی از عناوین محرمه بر آن منطبق شود - مثل اینکه مفسد فی الارض یا جانی بالفطره را شبیه‌سازی کنند - جایز نمی‌داند (همان: ۴۶ / ۳۳).

آیت‌الله مکارم شیرازی نیز در جواب استفتایی می‌فرماید: این کار جایز نیست و مفسد زیادی دارد و اطلاعاتی که اخیراً منتشر شده نشان می‌دهد که کسانی که از طریق شبیه‌سازی به وجود می‌آیند در معرض ناهنجاری‌های جسمی شدیدی هستند؛ مانند کمبود کلیه‌ها و نیمی از مغز و امثال آن (مرکز تحقیقات فقهی قوه قضائیه، ۱۳۸۱: ۱ / ۲۳۱). ایشان در جواب سؤال دیگری در حکم شبیه‌سازی انسانی می‌فرماید: با توجه به عوارض نامطلوب فراوان اجتماعی و اخلاقی‌ای که بر آن مترتب می‌شود، شرعاً مجاز نیست (علیان‌نژادی دامغانی، ۱۳۸۰: ۵۵). بنابراین ایشان ذات شبیه‌سازی را حرام نمی‌داند بلکه به عنوان ثانوی و به دلیل مفسد مختلف حقوقی، اخلاقی، اجتماعی و پزشکی که بر آن مترتب می‌شود، جایز نمی‌داند (<http://makarem.ir>).

سؤال: نظر شرع مقدس اسلام در مورد خلق انسان به شیوه شبیه‌سازی ژنتیکی چیست؟ پاسخ آیت‌الله محمد اسحاق فیاض: نفس این عملیات، شرعاً جایز است، اما اگر این کار دارای جهات سلبی و مفسد نوعی باشد، به نحوی که در تعادل و توازن اجتماع تأثیر بگذارد و منجر به اختلال نظام فرهنگی، اجتماعی، علمی و اقتصادی شود و به تبع آن موجب سقوط و فروپاشی اجتماع گردد، در این حالات، شبیه‌سازی، جایز نخواهد بود (فیاض، ۱۴۳۰: ۳۱).

ادله قائلان حرمت ثانوی شبیه‌سازی

کسانی که قائل به اباحه اولی شبیه‌سازی انسانی هستند، ولی به عنوان ثانوی آن را حرام می‌دانند، دلایلی ذکر کرده‌اند که به شرح ذیل است:

الف) مسائل اخلاقی: اگر باب شبیه‌سازی انسانی مفتوح شود، ممکن است مسئله ازدواج که یک امر طبیعی است، تدریجاً برچیده شود و موجب اختلال در نظام خانوادگی گردد و بسیاری از زنان، بی‌شوهر باردار شوند، یا زنی از وجود خودش باردار شود، که ظاهراً مادر و فرزند هستند؛ ولی به یک معنا دوقلو هستند. اخلاق در سطح جهان این عمل را نمی‌پذیرد؛ زیرا باعث فروپاشی نظام خانواده در جوامع بشری می‌شود.

ب) مسائل حقوقی: انسانی که از راه شبیه‌سازی به وجود می‌آید، نه پدری دارد (چون از نطفه مرد نیست)، نه مادری (چون ترکیب با نطفه ماده نیست)، نه خواهری، نه برادری و نه منتسب به فامیلی است. خلاصه فردی بی‌هویت و فاقد نسب است.

ج) مسائل اجتماعی: عمل شبیه‌سازی ارکان جامعه را به هم می‌ریزد و با روح آیه «و جعلناکم شعوباً و قبائل لتعارفوا» سازگار نیست؛ چرا که افرادی شبیه و یک دست و طبعاً دارای یک خواسته و یک پایگاه به وجود می‌آیند و تنوع اجتماعی از میان می‌رود (علیان‌نژادی، ۱۳۸۰: ۱۶/۲۶).

مناقشه در ادله قائلان حرمت ثانوی

به صرف این احتمال که شبیه‌سازی ممکن است باعث برچیده شدن سنت ازدواج شود، نمی‌توان حکم به حرمت اصل تکنولوژی شبیه‌سازی داد. به علاوه همان‌گونه که پیش از این نیز متذکر شدیم، شبیه‌سازی هیچ تلازمی با از بین رفتن سنت ازدواج ندارد. در مورد دلیل دوم نیز باید گفت: بر فرض که بپذیریم نوزاد یاد شده پدر و مادر ندارد، باز دلیلی بر جایز نبودن ایجاد این‌گونه افراد وجود ندارد. پس اقدام به عملی که نتیجه و حاصل آن انسانی باشد بی‌هیچ پدر و مادر نسبی، دلیلی بر تحریم آن وجود ندارد (مؤمن، ۱۳۸۴: ۴۶).

علاوه بر این‌که با بررسی اجمالی در این زمینه، متوجه می‌شویم که فقها وجود مادر برای فرد شبیه‌سازی شده را امر مسلمی گرفته‌اند. حتی کسانی که شبیه‌سازی انسان را به حکم ثانوی حرام می‌دانند، حکم پدر و مادر فرد شبیه‌سازی شده را متعین می‌دانند.

آیت‌الله حائری معتقد است: عرف، صاحب سلول را به عنوان پدر و صاحب تخمک را به عنوان مادر می‌شناسد؛ زیرا ولادت حقیقی منصرف به همین صاحب سلول و تخمک است و این دو، پدر و مادر واقعی طفل محسوب می‌شوند (حسینی حائری، ۱۳۸۷: ۱۵۵ / ۴۰).

حتی بعضی پا را فراتر نهاده و در موردی که سلول زنی اخذ شده و در تخمک زن دیگری کشت شود، طفل متولد شده را صاحب دو مادر می‌دانند، مانند آیت‌الله شیرازی که در جواب سؤال: «إذا زرعَت خلیة امرأة فی بویضة امرأة أخرى و هل تكون المرأة الثانية أم المولود؟» می‌گوید: «هی ولیده لهما، فلها أمان» (مکتبه‌النبأ واقع در سایت www.annabaa.org، مسئله ۱۴).

به هر نحو وجود مادر برای فرد شبیه‌سازی شده پذیرفته شده است و آنگاه وجود خواهر و برادر و سایر خویشان مادری نیز برایش ثابت می‌شود. برای تحقق پدر نیز آنچه شرعاً موجب الحاق فرزند به پدر می‌شود، فراش است، و نه چیز دیگر؛ یعنی وجود رابطه زوجیت و عدم انکار فرزند

از سوی زوج، کافی است که فرزند در دایره زوجیت پدید آمده باشد، و دلیلی بر خلاف آن نباشد، تا از آن زوجین به شمار آید. به این ترتیب، لازم نیست که فرزند لزوماً از نطفه پدر باشد و این مسئله احراز شود (اسلامی، ۱۳۸۶: ۵۲۸).

به هر حال روشن است که نمی‌توان به طور مطلق وجود نسب را در شخص شبیه‌سازی شده انکار کرد؛ چرا که هم صاحب پدر شرعی است و هم مادر شرعی. لاقط طفل مزبور یکی از پدر یا مادر را دارا خواهد بود.

در جواب کسانی که با تمسک به آیه «و جعلناکم شعوباً و قبائل لتعارفوا» ادعا می‌کنند که در صورت شبیه‌سازی، نظام اجتماعی مختل می‌شود، باید گفت: اختلال نظام وقتی اتفاق می‌افتد که شبیه‌سازی به صورت گسترده و فراگیر انجام شود که در نهایت منجر به اختلال نظام می‌گردد. لکن اگر این کار به صورت محدود و موردی صورت گیرد، اشکال گفته شده لازم نمی‌آید (جوهری، ۱۳۷۶: ۲۳ / ۵۸).

نتیجه

از مطالب پیش گفته حاصل می‌شود که:

۱. شبیه‌سازی در واقع، کشف سرّی از اسرار خلقت و طبیعت انسان است. البته این کار پی بردن به عظمت خداوند تعالی است و هیچ‌گونه مداخله در کار خداوند و یا تغییر و تبدل در خلقت الهی نخواهد بود.

۲. طبق نظر اکثریت فقهای شیعه، شبیه‌سازی انسان جایز است، اما باید توجه داشت که در این کار دقت شود که مبدا پایه‌های نظام خانواده سست گردد؛ چرا که خانواده یکی از مهم‌ترین بنیان‌های اجتماع است.

۳. در طول انجام عملیات شبیه‌سازی باید از افعال حرام، مانند لمس و نگاه حرام جلوگیری شود. گرچه این امور حرامند، لکن حرمت آن ضرری به اصل شبیه‌سازی نمی‌زند و جواز شبیه‌سازی به قوت خود باقی خواهد بود.

پی‌نوشت‌ها

۱. یا ریزاندامگان: جانداران ریزی هستند که تقریباً در همه جا و در بدن همه جانداران حضور دارند.

۲. فرایندی که طی آن یک سلول رویانی ساده و تخصصی نشده، ویژگی‌های یک سلول تخصصی مثل سلول قلب، کبد و یا ماهیچه‌ای را به دست می‌آورد؛ یعنی فرایند تخصصی شدن سلول‌های ابتدایی است.

۳. «عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ: كُلُّ شَيْءٍ هُوَ لَكَ حَلَالٌ حَتَّى تَعْلَمَ أَنَّهُ حَرَامٌ بِعَيْنِهِ فَتَدَعَهُ مِنْ قَبْلِ نَفْسِكَ» (مجلسی، ۱۴۱۰: ۲/۲۷۳).

۴. ارتکاز عبارت است از رسوخ مفهومی خاص در ذهن گروهی یا اکثر و یا همه مردم؛ مانند ارتکاز محترم بودن قرآن و کعبه نزد مسلمانان (حکیم، ۱۴۲۷: ۱۹۴). ارتکاز به ارتکاز عقلا و متشرعه تقسیم می‌شود. مراد از عقلا، عقلای جامعه، قطع نظر از آیین آنان است؛ مانند ارتکاز پذیرش خبر ثقه، و مراد از متشرعه افرادی هستند که به مذهب و شریعت پایبند می‌باشند؛ مانند ارتکاز قبح و ناپسندی تراشیدن ریش نزد آنان (انصاری قمی، ۱۴۱۵: ۲/۳۹۱). مراد از ارتکاز شرعی، همان ارتکاز متشرعه است.

کتابنامه:

۱. قرآن کریم، ترجمه الهی قمشه‌ای.
۲. آصف المحسنی، محمد، الفقه و المسائل الطبیئة، قم، مولف، بی‌تا.
۳. ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ق.
۴. اسلامی، حسن، شبیه‌سازی انسانی از دیدگاه آیین کاتولیک و اسلام، قم، دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۳۸۶.
۵. انصاری قمی، محمدعلی، الموسوعة الفقهیة المیسرة، مجمع الفكر الاسلامی، قم، ۱۴۱۵ق.
۶. انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، تهران، سخن، ۱۳۸۱.
۷. پرسش و پاسخ از مرحوم آیت‌الله سید عزالدین زنجانی، فصل‌نامه فقه (کاوشی نو در فقه اسلامی)، ۱۳۸۴، ش ۴۶.
۸. تسخیری، محمدعلی، «نگاهی به موضوع شبیه‌سازی انسان به کمک تکنولوژی جدید»، فصل‌نامه فقه اهل بیت، ش ۵۲، ۱۳۸۶.
۹. التهانوی، محمد اعلی بن علی، کشف اصطلاحات الفنون، بیروت، دار صادر، بی‌تا.
۱۰. تونی، عبدالله بن محمد، الوافیة فی اصول الفقه، قم، مجمع الفكر الاسلامی، دوم، ۱۴۱۵ق.
۱۱. جرجانی، علی بن محمد، التعریفات، بیروت، دار السرور، بی‌تا.
۱۲. جواهری، حسن، من فقه مدرسة اهل البيت^۸: الاستتām و الاستنساخ، رسالة الثقلین، ش ۲۳.
۱۳. حسینی حائری، کاظم، الفتاوی المنتخبة، قم، دارالتفسیر، ۱۳۸۲.
۱۴. حسینی حائری، کاظم، شبیه‌سازی، فقه اهل‌بیت، ش ۵۵، ۱۳۸۷.
۱۵. حکیم، محمدتقی، الاصول العامة للفقہ المقارن، مدخل الی دراسة الفقه المقارن، قم، مرکز الطباعة و النشر للمجمع العالمی لاهل البيت، چاپ دوم: ۱۴۲۷ق.
۱۶. حلّی، حسن بن یوسف، مبادئ الوصول الی علم الاصول، بیروت، دار الاضواء، چاپ دوم، ۱۴۰۶ق.
۱۷. خویی، ابوالقاسم، صراط النجاة فی أجوبة الاستفتائات، قم، مدین، ۱۳۸۳.
۱۸. دهخدا، علی اکبر، لغت‌نامه، تهران، دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ، (مؤسسه لغت‌نامه دهخدا)، ۱۳۷۷.

۱۹. سازمان ملی جوانان، سلول‌های بنیادی، تهران، معاونت مطالعات و تحقیقات، ۱۳۸۶.
۲۰. سایت آیت‌الله سیستانی www.sistani.org.
۲۱. سایت آیت‌الله مکارم شیرازی <http://makarem.ir>.
۲۲. سایت ویکی پدیا، <http://fa.wikipedia.org>.
۲۳. شبیه‌سازی از نگاه مرحوم سید محمدحسین فضل‌الله، فصل‌نامه فقه (کاوشی نو در فقه اسلامی)، ش ۴۶، ۱۳۸۴.
۲۴. صدر، محمد باقر، دروس فی علم الاصول، قم، دارالعلم، ۱۴۱۹ق.
۲۵. صلیبا، جمیل، فرهنگ فلسفی، صناعی دره‌بیدی، منوچهر، چاپ سوم، تهران، حکمت، ۱۴۲۷ق.
۲۶. طباطبایی حکیم، محمدسعید، فقه الاستنساخ البشری و فتاوی طبیئة، بی‌جا، بی‌نا، ۱۴۲۰ق.
۲۷. طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، موسوی همدانی، محمدباقر، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۳.
۲۸. عراقی، ضیاء الدین، نهاییه الافکار، قم، دفتر انتشارات اسلامی (وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم)، سوم، ۱۴۱۷ق.
۲۹. علیان‌نژاد، ابوالقاسم، دیدگاه فقهی آیت‌الله مکارم شیرازی درباره دو مسئله شبیه‌سازی و راه‌های فرار از ربا، فصل‌نامه پژوهش و حوزه، ش ۶، ۱۳۸۰.
۳۰. فیاض، محمداسحاق، اجوبه المسائل الطبیئة، بی‌جا، مولف، ۱۴۳۰ق.
۳۱. فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، قم، دار الهجرة، ۱۴۲۴ق.
۳۲. کاظمی اربط، حمدالله، اصول ژنتیک، تهران، آبیژ، ۱۳۸۳.
۳۳. گفت‌وگو با آیت‌الله جناتی، فصل‌نامه فقه (کاوشی نو در فقه اسلامی)، ش ۴۶، ۱۳۸۴.
۳۴. گفت‌وگو با آیت‌الله مؤمن، فصل‌نامه فقه (کاوشی نو در فقه اسلامی)، ش ۴۶، ۱۳۸۴.
۳۵. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت، موسسه طبع و نشر، ۱۴۱۰ق.

۳۶. محمدی، علی، شبیه‌سازی انسان: ملاحظات علمی، اخلاقی، حقوقی و فقهی، قم، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۹.
۳۷. مرکز تحقیقات فقهی قوه قضائیه، مجموعه آرای فقهی قضایی در امور حقوقی، قم، مرکز تحقیقات فقهی، معاونت آموزش قوه قضائیه، ۱۳۸۱.
۳۸. مصاحبه با آیت‌الله معرفت، فصل‌نامه فقه (کاوشی نو در فقه اسلامی)، ۱۳۸۴، ش ۴۶.
۳۹. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران، صدرا، ۱۳۷۸-۱۳۷۲.
۴۰. معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۰.
۴۱. مکارم شیرازی، ناصر، احکام پزشکی، علیان‌نژادی دامغانی، ابوالقاسم، قم، مدرسه‌الامام علی بن ابی‌طالب، ۱۳۸۶.
۴۲. مکتبه‌النبأ واقع در سایت www.annabaa.org، مسئله ۱۴.
۴۳. موسسه آموزشی و پژوهشی قضا، ره‌توشه قضایی: استفتائات قضایی از محضر رهبر معظم انقلاب حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، کتابخانه دیجیتالی نور.
۴۴. مؤمن، محمد، شبیه‌سازی، فصل‌نامه فقه (کاوشی نو در فقه اسلامی)، ش ۴۶، ۱۳۸۴.
۴۵. نائینی، محمدحسین، فوائد الاصول، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، ۱۴۱۶ق.
۴۶. نوری دلویی، محمدرضا، ژنتیک مولکولی پزشکی در هزاره سوم، تهران، سامر، نشر آخر، ۱۳۸۸.
۴۷. وزیری، بزرگمهر، فرهنگ زیست‌شناسی، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۵.